

Методологія сучасних бібліотекознавчих досліджень

У роботі семінару «Методологія сучасних бібліотекознавчих досліджень» (наук. кер. – О. В. Воскобойнікова-Гузєва, директор Інституту бібліотекознавства НБУВ, канд. іст. наук., ст. наук. співробітник, Л. Г. Петрова, директор Інституту культури КНУКіМ, д-р пед. наук, професор; учен. секр. – С. М. Масловська, наук. співробітник НБУВ) взяли участь понад 30 представників бібліотечно-інформаційних установ України і профільних освітніх закла-

дів. Поряд із відомими у сучасному вітчизняному бібліотекознавстві і книгознавстві фахівцями (докторами і кандидатами наук, докторантами КНУКіМ та ДАКККіМ) в обговоренні наукових проблем взяли участь молоді дослідники, наукові співробітники і аспіранти Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського, Національної бібліотеки України для дітей, Державної науково-технічної бібліотеки Ук-

раїни, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, Харківського інституту управління. Присутнім було запропоновано ряд ґрунтовних доповідей як з теоретичних проблем розвитку бібліотечнознавства і книгознавства, так і конкретних методик та методів вже реалізованих досліджень широкого спектра – від форм і методів статистичного дослідження до результатів дослідження з оптимізації управління бібліотекою.

Тематика, яку обговорювали фахівці під час семінару, вийшла за межі попередньо визначеної його назви і охопила комплекс сучасних проблем розвитку низки спеціальних історичних дисциплін.

Питання методології книгознавства, бібліотечнознавства, бібліографознавства розглядалися як у контексті проведення спеціальних історичних досліджень, так і з огляду на сучасну самостійність визначених наукових дисциплін. Учасники семінару констатували, що методологія бібліотечнознавчих, книгознавчих і документознавчих досліджень сьогодні знаходиться на якісно новому рівні, що відповідно позначається на статусі наукових дисциплін, визначенні їх об'єктів пізнання, виборі напрямів, методик і процедур фахових досліджень.

Еволюції засобів наукового пізнання у книгознавстві, бібліотечнознавстві та документознавстві було присвячено доповідь **Л. А. Дубровіної**, чл.кор. НАН України, директора Інституту рукопису НБУВ, д-ра іст. наук, професора. Серед факторів, які впливають на розвиток історичних дисциплін документально-комунікаційного циклу визначались: кардинальні зміни соціального та інформаційного векторів наукового пізнання; глобальні процеси, пов'язані з прискоренням розвитку інформаційних технологій. Констатувалося поглиблення досліджень у галузі вітчизняного бібліотечнознавства та документознавства, активізація досліджень з історії книги, бібліотек і архівів, бібліографії та документа. Сьогодні, зауважила доповідачка, історична наука, а разом із нею і профільні для бібліотечної справи наукові дисципліни, виходять на стадію пошуків «золотої середини» в методологічному апараті історичної науки, прямують до осмислення об'єктивних пропорцій загального (закономірного) й індивідуального (специфічного) в історичному процесі та комплексності методологічного і методичного інструментарію пізнання історичних фактів. Підтвердження ці тези знайшли у виступах **Л. Г. Петрової**, **О. В. Воскобойнікової-Гузевої**, **Т. В. Новальської**, **І. В. Тимошенко**, **О. З. Клименко** та інших.

Зокрема, у доповіді **Л. Г. Петрової**, директора Інституту культури Київського національного університету культури і мистецтв, д-ра пед. наук, професора, «Проблеми соціально-економічного розвитку бібліотеки: теоретико-методологічний аспект» наголошено, що історичні зміни в Україні визначили переміщення акцентів на економічні пріоритети розвитку, актуалізували дослідження процесів використання накопичених ресурсів, створення і розподілу продуктів та послуг відповідно до суспільних потреб. Наукові знання, в першу чергу на рівні економічних теорій розвитку суспільства, значно оновилися за останні два десятиліття, отримали нові концептуальні пріоритети і визначення, тому виникла нагальна потреба доповнення методології бібліотечнознавства відповідно до тих змін, які вже відбуваються в бібліотечній практиці.

Аналіз теоретичних узагальнень бібліотечної проблематики на попередніх етапах свідчить про утвердження інтеграційних засад в українському бібліотечнознавстві, які проявляються у трьох основних наукових напрямках: інформаційно-когнітивному, гуманістичному, соціально-економічному. Перший визначає інтеграцію бібліотечної діяльності з інформаційною сферою та базується на когнітивній парадигмі розуміння сутності бібліотеки, діяльність якої спрямовується на формування бази знань та організації доступу до неї за допомогою використання техніко-технологічних засобів у тісному взаємозв'язку з вивченням сучасних потреб користувачів. Зазначений напрям є найбільш розробленим в українському бібліотечнознавстві.

Другий напрям відображає інтеграцію з гуманітарними науками та гуманістичними ідеалами, які сформувались у них. Визначальною є соціальна взаємодія бібліотеки з іншими сферами діяльності та гуманістичне особистісно орієнтоване спрямування її діяльності. Бібліотека розглядається як культурно-цивілізаційний феномен і соціальна інституція, головним завданням якої є сприяння розвитку особистості користувача на основі вивчення його потреб та забезпечення вільного доступу до інформації за допомогою інформаційних технологій.

Третій напрям пов'язаний із входженням бібліотеки в ринкові взаємодії, налагодженням економічних механізмів функціонування, зміною соціальних пріоритетів на соціально-економічні, утвердженням та ідентифікацією свого місця в демократичному суспільстві, переходом до нової со-

ціально-економічної моделі розвитку. Бібліотека розглядається як суб'єкт трансформації, адаптації, модернізації, що застосовує менеджмент і маркетинг, упроваджує нові бібліотечно-інформаційні продукти і послуги.

Базуючись на ґрунтовному аналізі соціально-економічних аспектів діяльності сучасної бібліотеки, Л. Петрова доводить доцільність застосування методу моделювання для прогнозування перспектив її подальшого розвитку в умовах ринкової економіки. Розробка моделі бібліотеки забезпечить її якісне оновлення за умови врахування системного характеру на базі таких важливих детермінант результативності перетворень бібліотеки, як створення систем макростабільності, що включає в себе лібералізацію державної політики, дієве законодавчо-фінансове забезпечення та всебічну підтримку бібліотеки, як важливої складової процесів інформатизації та інтелектуалізації розвитку суспільства і мікростабільності, що сприяє ефективності організації бібліотеки як суб'єкта господарювання, збагаченню її ресурсного потенціалу, інформаційно-комунікативних, техніко-технологічних можливостей.

Пропонується поетапна методика розробки моделі бібліотеки на концептуальному та діяльнісному рівнях, що є важливим методологічним підґрунтям для створення плідних моделей сучасної бібліотеки як суб'єкта господарювання та інформаційної інтелектуально-виробничої системи в контексті сучасних соціально-економічних змін.

Розвиток методології бібліотекознавчих досліджень у контексті загальної еволюції наукових дисциплін документально-комунікаційного циклу було розглянуто у виступі **О. В. Воскобойнікової-Гузєвої**, директора Інституту бібліотекознавства НБУВ, канд. іст. наук, ст. наук. співробітника. Констатувалося, що сьогодні методологія бібліотекознавчих досліджень знаходиться на якісно новому рівні, і це відповідно позначається на дисциплінарному статусі наукової дисципліни, визначенні об'єкта бібліотекознавства, виборі напрямів, методик і процедур фахових досліджень. На початку ХХІ ст. бібліотекознавство розглядається як комплексна соціогуманітарна наука яка вивчає закономірності формування, розвитку і функціонування бібліотек, історію та зміст документних джерел, особливості еволюції бібліотечно-інформаційних ресурсів, їх формування та використання тощо. Значного розвитку отримали й уявлення про об'єкт і предмет бібліотечної науки. Бібліотекознавство входить до наук документально-комуні-

каційного циклу разом із документознавством, джерелознавством, книгознавством, археографією тощо. Як наука бібліотекознавство має загальнотеоретичний та теоретико-прикладний рівні, вивчає та розробляє теорію, методологію, організаційні питання бібліотечної справи та її історію.

Рівень методології проведених в останні десятиріччя досліджень, широта хронологічного та тематичного охоплення захищених у цей період дисертаційних робіт, опубліковані монографії і статті, проведені міжнародні та всеукраїнські наукові конференції свідчать про якісно новий етап розвитку вітчизняного бібліотекознавства як самостійної науки, яка лише в аспекті історичного бібліотекознавства входить до кола спеціальних історичних дисциплін. З огляду на комплексність здійснюваних останніми роками робіт бібліотекознавцями використовується весь спектр дослідницьких методик соціогуманітаристики. Залучаються як загальнонаукові (системний, історичний, проблемно-хронологічний, структурно-функціональний та порівняльний методи) і притаманні суміжним галузям знання, так і спеціальні підходи та методи (бібліотекознавчого і фондознавчого аналізу, фондової реконструкції і моделювання та ін.), які ґрунтуються на принципах історизму та наукової об'єктивності, актуалізму та розвитку.

Поділяючи думку багатьох фахівців галузі, зокрема Л. А. Дубровіної, М. С. Слободяника, С. Л. Зворського та інших, доповідачка підкреслила, що історичне бібліотекознавство як спеціальна галузь історичної науки характеризується активізацією досліджень наприкінці ХХ ст., що безсумнівно пов'язано із зняттям ідеологічного «вето» на історичні аспекти розвитку бібліотек та бібліотечної справи в Україні. Дослідження такого спрямування помітно домінували в загальній проблематиці вітчизняних бібліотекознавчих розробок цього періоду, в комплексі зі здобутками історичного книгознавства і бібліографознавства їх результати доповнюють цілісну картину історії культури, освіти, науки в Україні, спеціальні методики та прийоми збагачують методологічний арсенал історичної науки.

Всебічному висвітленню питань методології бібліотекознавства, книгознавства, бібліографознавства на сторінках науково-теоретичного та практичного журналу «Бібліотечний вісник», який на сьогодні є провідним фаховим часописом для спеціалістів-практиків та теоретиків галузі, було присвячено доповідь **О. З. Клименко**, канд. іст. наук, наук. співробітника НБУВ. Наголошено, що фунда-

ментальні теоретичні статті були опубліковані у 90-х роках ХХ ст., авторами яких є такі відомі вітчизняні вчені, як Л. А. Дубровіна, В. Ю. Омельчук, С. Г. Кулешов, М. С. Слободяник. Дослідження останніх років О. В. Воскобойнікової-Гузевої, Т. В. Новальської, І. В. Тимошенко та інших характеризують якісно новий етап у розвитку цих наукових дисциплін і сприяють оприлюдненню досягнень українських бібліотекознавців, книгознавців, бібліографознавців на сторінках єдиного спеціалізованого періодичного видання НАН України.

Питанням диференціації бібліотекознавства в аспекті обґрунтування бібліотечного читачезнавства як наукової дисципліни та особливостям структури загального і спеціального книгознавства було приділено окрему увагу.

Так, у доповіді **Т. В. Новальської**, професора КНУКіМ, канд. іст. наук, вперше зроблено спробу обґрунтувати теоретичні основи концепції бібліотечного читачезнавства як наукової дисципліни, що зумовлено розвитком українського бібліотекознавства, диференціацією його на спеціальні дисципліни і дослідні напрями та науковому пізнанні особи як читача і його читацької діяльності. Доповідка проаналізувала складові загального та спеціального бібліотекознавства. Довела, що бібліотечне читачезнавство відноситься до спеціального як за функціональним, так і аспектним принципами. Т. В. Новальська визначила та проаналізувала елементи структури наукової дисципліни, а саме об'єкт і предмет, як основу науки; закони науки; теорію та ідеї; особливий наголос було зроблено на термінологічному апараті бібліотечного читачезнавства. У доповіді було визначено перспективи розвитку наукової дисципліни.

Проблема диференціації наукового знання знайшла своє відображення у виступі **І. В. Тимошенко**, канд. іст. наук, докторанта КНУКіМ, «Особливості структури загального і спеціального книгознавства», де було представлено еволюцію поглядів на структуру книгознавства. Автор пропонує, в порядку дискусії, обговорити можливість введення в науковий обіг термінів «книгознавче бібліотекознавство» та «книжкова бібліографія» та розглянути дворівневу організацію книгознавства – загальне (теоретичне) та спеціальне.

До складу загального книгознавства (його «ядра») можна включити філософію книгознавства, історію книги та історію розвитку книгознавчої думки, типологію видань, методологію книгознавчих досліджень. Загальне (теоретичне) книгознавство виконує функції теоретико-методологіч-

ної надбудови для різнорідних дисциплін книгознавчого змісту, забезпечує системність теоретичних узагальнень, надає їм прогностичного спрямування та отримує від них фактографічний матеріал для теоретичного опрацювання.

Спеціальне книгознавство є комплексом наук, що пов'язані спільним об'єктом та подібними завданнями і включає ряд особливих дисциплін, які досліджують різні аспекти книги у процесі її видання, розповсюдження та сприйняття. Це можуть бути такі дисципліни, як теорія та практика редагування, поліграфія, мистецтво книги, бібліополістика, читачезнавство, бібліотечне книгознавство, бібліографознавство, бібліотерапія, бібліопсихологія, кодикологія, книжкове пам'яткознавство, бібліофілознавство.

Подібна структура дає можливість залучати до кола інтересів спеціального книгознавства традиційні та нові дисципліни книгознавчого спрямування і не розділяти їх на групи по значимості та важливості, розглядати як суміжно-федеративні. Якщо в історичній науці існує комплекс спеціальних історичних дисциплін, до складу якого зараховують від 80 до 100 наукових дисциплін, то аналогічний підхід можна застосувати і при формуванні комплексу спеціальних книгознавчих дисциплін.

На необхідність комплексного дослідження фондів зібрань Церков і релігійних організацій сучасної України, як невід'ємної складової історико-культурного та мистецького надбання українського народу звернула увагу у своїй доповіді **Я. О. Хіміч**, канд. іст. наук, доцент, докторант ДАКККіМ. Наголошуючи на не розробленості цієї пороблеми, Я. О. Хіміч доводить її актуальність та практичну значущість. Серед основних концептуальних засад дослідження – його світськість, відмова від вузькоконфесійності та визначення пріоритетності «вірності» певної релігійної течії, від клерикалізації культури і мистецтва. Спираючись на морально-етичні норми, дослідження має враховувати не лише об'єктивні, але й суб'єктивні чинники, «історичну пам'ять» українських церков, що пережили гоніння, нищення та конфіскації. Дане дослідження ґрунтується на поєднанні загальнонаукових принципів історизму, актуалізму та розвитку, використовується системний підхід, статистичні, порівняльно-історичні, реконструктивні та типологічні методи; застосовуються спеціальні методи джерелознавчого, історико-бібліотекознавчого та мистецтвознавчого аналізу. Комплексне дослідження фондів зібрань Церков і релігійних організацій сучасної України доз-

волить повернути до сфери культури широкий пласт історико-культурного та мистецького надбання українського народу.

Наук. співробітник НБУВ **Г. І. Солоїденко** у виступі «Сучасні термінологічні дослідження в галузі бібліотекознавства» зазначила, що наука розпочинає свій розвиток із самоосмислення, з вираження основних положень у вигляді наукової термінології. Багато понять, що є ключовими, визначають межі науки, а її концептуальний і інноваційний потенціал залежить від розуміння та інтерпретації нових явищ, які визначають як розвиток наукової дисципліни, так і поступальний рух практичної діяльності.

Доповідачка наголосила, що сьогодні проблеми термінології галузі постійно знаходять відображення на сторінках професійної преси та стають предметом теоретичних дискусій широкого кола фахівців. Неусталеність окремих бібліотекознавчих категорій, численні теоретичні точки зору на базові поняття «бібліотека», «інформація», «предмет та об'єкт бібліотекознавства» переконливо свідчать про те, що сьогодні іде активне формування терміносистеми галузі, і цей процес ще не завершений у своїх основних положеннях.

Наукові дослідження з цього питання засвідчили, що термінологія формується у ході постійного природного розвитку самої науки, а простеження еволюційних та історичних аспектів розвитку окремих базових понять галузі сприяють більш чіткому їх визначенню та унормуванню. Однак, дискусії навколо термінології вважаються продуктивними лише за умов завершення їх відповідними домовленостями між фахівцями та завдяки виходу термінологічних видань (реєстрів, словників, стандартів), які надають термінам нормативної чинності.

У цілому ряді виступів на засіданні круглого столу розкривалися конкретні методики проведення фахових досліджень, наводилися їх результати.

Зокрема, виступ наук. співробітник НБУВ, секретаря ІБР НАН України **Т. Л. Кулаковської** «Концептуальна модель бібліотеки науково-дослідної установи НАН України як результат комплексного дослідження» було присвячено висвітленню результатів вивчення питань виникнення, становлення і розвитку бібліотечно-інформаційної системи НАН України. Визначено етапи і особливості діяльності системи, обумовлені історичними факторами розвитку. Комплексно досліджено складові БІС НАН України – бібліотеки НДУ – на всіх етапах, визначено їхні характерні ознаки, зу-

мовлені суспільним призначенням, сферою діяльності, складом користувачів, специфікою фондів. Проаналізовано структурно-функціональні, організаційні, технологічні, кадрові перетворення, які відбулися в БІС НАН України в 90-х роках ХХ ст. та на початку ХХІ ст., і вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на цей процес. Побудовано концептуальну модель комплексного науково-інформаційного центру на базі бібліотеки НДУ як оптимальної організаційної структури інформаційного забезпечення наукових досліджень на перспективу. Визначено роль Інформаційно-бібліотечної ради НАН України та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у науково-методичному та організаційному забезпеченні формування інтегрованої бібліотечно-інформаційної системи НАН України та розвитку її складових – бібліотек НДУ як інформаційних центрів.

У виступі зав. відділу Державної науково-технічної бібліотеки України **Г. М. Височіної** було представлено результати проведеного у попередні роки дослідження з оптимізації управління науковою бібліотекою з метою підвищення якості обслуговування та поліпшення умов роботи користувачів.

Завідувачкою філії № 2 НБУВ **О. М. Василенко** було розглянуто основні форми і методи організації статистичного дослідження в бібліотеках в історичному аспекті, звернуто увагу на сучасний стан організації досліджень державного рівня. Обґрунтовано здійснення спеціального статистичного дослідження, за програмою якого вивчити стан упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у бібліотеках за такими напрямками: забезпеченість бібліотек комп'ютерами і наявність доступу до інтернету; оснащеність засобами створення, зберігання і використання електронних ресурсів; інформаційні ресурси і послуги: оцифрування каталогів і фондів; надання доступу до інформаційних ресурсів і послуг, їх використання населенням.

У своєму виступі **С. М. Масловська**, наук. співробітник відділу бібліотекознавства НБУВ, розкрила тематико-видовий склад фонду читальної зали бібліотекознавчої літератури. На сьогодні, розповіла доповідачка, ресурсна база читальної зали налічує понад 17 тис. одиниць вітчизняних і зарубіжних видань із питань історії, теорії, методики і практики бібліотечної справи, бібліографознавства, книгознавства, інформаційної діяльності. Значний обсяг у ньому займають періодичні та продовжувані видання – збірники наукових праць,

учені записки наукових бібліотек, вищих навчальних закладів культури, науково-дослідних установ України, Росії та інших держав близького зарубіжжя. Важливою складовою фонду є автореферати дисертацій. Вони посідають належне місце в типологічній структурі видань із бібліотечнознавства, бібліографознавства та інформатизації бібліотечно-бібліографічних процесів. Особливе значення для науково-дослідної роботи фахівців бібліотечно-інформаційної галузі, зауважила С. М. Масловська, має рідкісна та унікальна частина фонду, де зберігаються документи кінця XIX – початку XX ст. Наприкінці виступу доповідачка підкреслила, що наявний документний масив і діючі бази даних читальної зали сприяють якісному задоволенню професійних потреб як фахівців (бібліотекарів і бібліографів), так і науковців, а також молодих дослідників (аспірантів).

Наук. співробітник НБУВ **А. А. Свобода** у виступі «Науково-дослідна робота – важлива складова діяльності бібліотек установ НАНУ» розглянуті основні напрями науково-дослідної роботи бібліотек установ НАН України, проаналізовані фактори, що сприяли активізації цього аспекту їхньої діяльності, зокрема, зміни у науково-інформаційному забезпеченні досліджень установ Академії, породжені сучасними глобальними соціальними, технічними і технологічними процесами. Всебічно проаналізовано збільшення в останні роки потоку публікацій з історії бібліотечної мережі Академії, в яких становлення і розвиток бібліотечної мережі та бібліотек окремих установ НАН України розглядається як складова розвитку вітчизняної науки, державного культурного будівництва.

О. О. Ісаєнко, співробітник відділу бібліотечнознавства НБУВ, виклав основні положення, визначив завдання та ознайомив із методами «Дослідження інноваційних складових технологій інформаційного обслуговування», яке проводиться в обслуговуючих підрозділах національних, найбільших державних, обласних і університетських бібліотеках України, а також деяких бібліотеках недержавної форми власності. Результати дослідження дозволять прослідкувати напрями розвитку, встановити тенденції та виявити рівень технологічного забезпечення на сучасному етапі процесів документного, довідково-бібліографічного, фактографічного, аналітичного, концептографічного обслуговування в бібліотеках різних видів. Аналіз даних стане основою для формування концепції

розвитку технологій інформаційного обслуговування в бібліотеках України.

Н. А. Горбенко, наук. співробітник ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, аспірант ДАКККиМ, у виступі «Дослідження документного потоку з педагогіки (1917–2005 рр.): до постановки проблеми» виклала теоретичні підходи до вивчення проблеми документних потоків, проаналізувала погляди таких дослідників, як Г. Ф. Гордукалова, А. А. Соляник, Є. В. Стась. Обґрунтовано актуальність дослідження документного потоку з педагогіки в Україні, окреслено мету і завдання дослідження. Запропоновано провести його у двох напрямках: історичному, який передбачає вивчення соціально-економічних передумов, що впливали на формування та функціонування документного потоку з педагогіки в Україні за період 1917 по 2005 рр. та розробку його періодизації; документознавчому, який включає обґрунтування сутності, властивостей та функцій, притаманних галузевому документному потоку, структурування та дослідження закономірностей функціонування документного потоку з педагогіки в Україні.

Під час обговорення було відзначено, що сучасні термінологічні дослідження в галузі бібліотечнознавства в Україні знаходяться у незадовільному стані, розробки розпорошені, тому висловлено пропозицію:

- ініціювати створення робочої групи з укладання сучасного україномовного термінологічного словника за участю представників НБУВ, представників провідних наукових бібліотек України, кафедри книгознавства і бібліотечнознавства Інституту культури КНУКиМ;
- провести у рамках наступної конференції семінар з цього питання.

До уваги присутніх пропонувалася книжкова виставка «Бібліотеки в сучасному інформаційному просторі: основні стратегії розвитку», також присутні мали можливість ознайомитися з наповненням БД читальної зали бібліотечнознавчої літератури, які з жовтня 2006 р. знаходяться у вільному доступі на читацькому комп'ютері зали.

*Олена ВОСКОВОЙНИКОВА-ГУЗЄВА,
директор Інституту
бібліотечнознавства НБУВ,
ст. наук. співробітник, канд. іст. наук
Людмила ПЕТРОВА,
директор Інституту культури КНУКиМ,
д-р пед. наук, професор*